

Γιώργος Α. Τζωράκης

Οι «Δευτεραγωνιστές» πίσω από τους Εφόρους Αρχαιοτήτων. Οι ήσσονες μορφές της κρητικής αρχαιολογίας κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου (ή στη σκιά των πρωταγωνιστών)

ABSTRACT

IN THE SHADOW OF THE PROTAGONISTS. THE MINOR HEROES OF CRETAN ARCHAEOLOGY DURING THE INTERWAR PERIOD

In the long history of Cretan archaeology, many archaeologists served in the Archaeological Service of Crete. Not unexpectedly, relevant historiographical studies focus on the Ephors, who by law retained the privilege of excavations and of publications.

Nevertheless, behind these brilliant men there were the Antiquities Curators, who had been sent to serve at the Cretan Ephorate as state mobility programs demanded, and who were charged with a variety of official tasks and duties, yet without enjoying the same rights and privileges as those of the Ephors.

Next to the Curators there were the “Temporary Curators”, mostly schoolteachers, who, in return for a meager extra salary, took on the archaeological administration of entire regions.

The aim of the present paper is to shed light on these men who worked away in the shadow of the Ephors and who silently contributed, often in a most constructive way, to the history of Cretan archaeology during the interwar period.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Ιω. Χατζιδάκης, Σπ. Μαρινάτος, Ευστρ. Παρασκευαΐδης, Φοίβος Σταυρόπουλλος, Σέμνη Καρούζου, Χρήστος Πέτρου-Μεσογειτής, Πέτρος Πιερομπόνης, Εμμ. Μαυροειδής, Μεσοπόλεμος, Κρήτη, Τζωράκης

Η επίσημη ιστορία της Κρητικής Αρχαιολογίας ξεκινά το 1883 με προσανατολισμένο τον «Έν Ήρακλείω Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο» στη διάσωση των «τυχαίως ανευρισκομένων άρχαιοτήτων» και με πρωταγωνιστή τον τελευταίο και μακροβιότερο πρόεδρο του Συλλόγου, τον ιατρό Ιωσήφ Χατζιδάκη (Εικ. 1)¹. Ήταν ο άνθρωπος που διοίκησε τον Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο έως το 1899, έτος κατά το οποίο το νεότευκτο τότε καθεστώς της Κρητικής Πολιτείας θα τοποθετήσει αυτόν και τον Στέφανο Ξανθουδίδη –τελευταίο γραμματέα του Συλλόγου– στις δύο νέες θέσεις των Εφόρων Αρχαιοτήτων Κρήτης, όπου βέβαια θα παραμείνουν και μετά την Ένωση με την Ελλάδα (Τζωράκης, υπό έκδοση) (Εικ. 2).

Μετά την παραίτηση του Χατζιδάκη το 1922 για λόγους υγείας και γήρατος, ο Ξανθουδίδης θα αναλάβει και τις δύο Περιφέρειες, όπως τις είχε μετονομάσει η ενιαία πλέον Αρχαιολογική

¹ Σημείωση: Οι εικόνες 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, προέρχονται από το βιβλίο *Λεύκωμα της Εκατονταετηρίδος της Έν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 1837-1937*.

Εικ. 1. Ιωσήφ Χατζιδάκης (1845-1936).

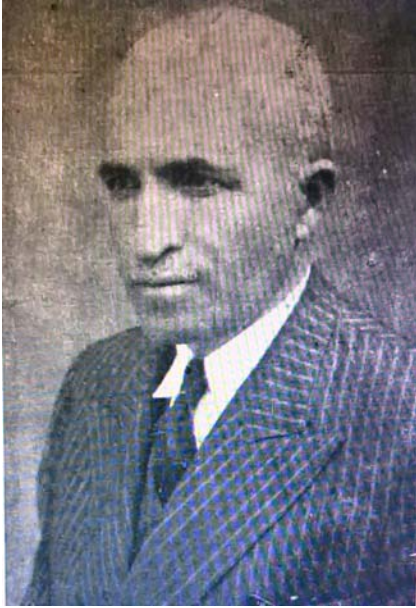
Εικ. 2. Στέφανος Ξανθουδίδης (1864-1928).

Υπηρεσία του ελληνικού κράτους: την 9η, που ήταν έως τότε υπό την εποπτεία του Χατζιδάκη και αφορούσε τον έλεγχο της Κνωσού και τη Διοίκηση του Μουσείου Ηρακλείου, και τη 10η Αρχαιολογική Περιφέρεια, που διοικούσε ήδη ο Ξανθουδίδης, έχοντας υπ' ευθύνη του ολόκληρη την υπόλοιπη Κρήτη (Τζωράκης, 2015, 80-81).

Τις δύο αρχαιολογικές Περιφέρειες θα κρατήσει ο Ξανθουδίδης μέχρι και το 1925, οπότε θα περιοριστεί ξανά στην 9η Περιφέρεια, ύστερα από την έλευση του Σπυρίδωνος Μαρινάτου στην Κρήτη ως Εφόρου της 10ης Αρχαιολογικής Περιφέρειας (Εικ. 3).

Εικ. 3. Σπυρίδων Μαρινάτος (1901-1967) (Αρχείο Ν. Μαρινάτου).

Εικ. 4. Βασίλειος Θεοφανείδης.

Εικ. 5. Νικόλαος Πλάτων (1909-1992).

Μετά τον αιφνίδιο θάνατο του Ξανθουδίδη το 1928, η διεύθυνση των δύο Περιφερειών θα περιέλθει τελικά στον εναπομείναντα έφορο Κρήτης Μαρινάτο (Τζωράκης, 2014, 121, 128). Ο Μαρινάτος θα παραμείνει στις θέσεις αυτές σχεδόν μέχρι την αναχώρησή του από την Κρήτη το 1938, έτος που θα προαχθεί σε Διευθυντή Αρχαιοτήτων και Ιστορικών Μνημείων και θα φύγει οριστικά για την Αθήνα (Τζωράκης, 2015, 81). Ήδη όμως από τα τέλη του 1935 τα όρια των δύο αρχαιολογικών περιφερειών της Κρήτης θα αναπροσδιορισθούν, με την 9η Περιφέρεια να επεκτείνεται στους Νομούς Ηρακλείου και Λασιθίου και τη 10η να περιορίζεται στους Νομούς Ρεθύμνου και Χανίων με έδρα στα Χανιά, όπου τοποθετήθηκε Έφορος ο Βασίλειος Θεοφανείδης (Τζωράκης, 2014, 150) (Εικ. 4). Ο Θεοφανείδης –η περίπτωση του οποίου δεν εξετάζεται στην παρούσα εργασία–, αποτελεί τον πλέον λησμονημένο Έφορο Αρχαιοτήτων στην ιστορία της κρητικής αρχαιολογίας παρά την πολύχρονη παρουσία του στη Δυτική Κρήτη, το αξιόλογο επιστημονικό έργο του ακόμη και σε τοπικά επιστημονικά περιοδικά και, τέλος, παρά την κομβική και από κοινού με τον Ν. Πλάτωνα συμμετοχή του στο ζήτημα της προστασίας των αρχαίων του Μουσείου Ηρακλείου και ολόκληρης της Κρήτης κατά τη διάρκεια της Κατοχής (Τζωράκης, 2013). Το 1939 τον Μαρινάτο θα διαδεχθεί στην Περιφέρεια ανατολικής Κρήτης και στο Μουσείο Ηρακλείου ο έφορος Νικόλαος Πλάτων (Εικ. 5).

Τα χρόνια που περιγράψαμε παραπάνω συντελέστηκε μια πραγματική κοσμογονία στα αρχαιολογικά πράγματα της Κρήτης. Πρέπει να διαχωριστεί το τιτάνιο έργο του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου, που είναι δίκαιο να πιστώνεται, ολόκληρο σχεδόν, μόνο στον Ιωσήφ Χατζιδάκη. Επιπλέον οι μετέπειτα κρητικές αρχαιολογικές υπηρεσίες επετέλεσαν κολοσσιαίο έργο, που συνοψίζεται στη διοργάνωση της Υπηρεσίας, τον αρχαιολογικό έλεγχο, την εποπτεία των μεγάλων ανασκαφών των ξένων Σχολών, την ανακάλυψη, διάσωση και ανάδειξη σπουδαίων αρχαιολογικών θέσεων και πλήθους αρχαιολογικών θησαυρών, οι οποίοι κοσμούν τα Μουσεία

Εικ. 6. Σέμνη Παπασπυρίδου-Καρούζου (1898-1994).

που οι ίδιες αυτές υπηρεσίες κατασκεύασαν σε ολόκληρη την Κρήτη, με εξέχον όλων εκείνο του Ηράκλειου. Τα επιτεύγματα αυτά πιστώνονται δικαίως στους Εφόρους που προαναφέρθηκαν, οι οποίοι είχαν και την ευθύνη για την αποτελεσματική λειτουργία των Υπηρεσιών τους.

Τα ίδια χρόνια όμως υπηρέτησαν και άλλοι αρχαιολόγοι στην Κρήτη, αρωγοί στο έργο των Εφόρων, τα ονόματα των οποίων σπανίως αναφέρονται. Ο λόγος για τους αφανείς «Επιμελητές Αρχαιοτήτων», τους χαμηλόβαθμους δηλαδή τους αρχαιολόγους που διορίζονταν με ειδικό διαγωνισμό επιμελητών

και κατά κανόνα έρχονταν από την υπόλοιπη Ελλάδα, στο πλαίσιο μιας επιβεβλημένης τότε υπηρεσιακής «κινητικότητας» για την ενίσχυση των περιφερειακών υπηρεσιών.

Δεύτερη κατηγορία «αφανών» συνιστούν οι –ακόμη πιο άγνωστοι– «Έκτακτοι Επιμελητές Αρχαιοτήτων». Οι δάσκαλοι και καθηγητές δηλαδή της δημόσιας εκπαίδευσης, που έναντι συμβολικού αντιμισθίου αναλάμβαναν, πολλές φορές σχεδόν εξολοκλήρου όπως θα δούμε, την αρχαιολογική διοίκηση και τον έλεγχο ολόκληρων περιοχών.

Απαριθμώντας τους «Επιμελητές Αρχαιοτήτων» που υπηρέτησαν στην Κρήτη, οφείλουμε να αρχίσουμε από την Πολυσέμνη Παπασπυρίδου, που έφτασε στο Ηράκλειο το 1923 (Καρούζου, 1984, 16) (Εικ. 6). Δύο χρόνια πριν είχε τοποθετηθεί ως επιμελήτρια αρχαιοτήτων στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας. Για τη Σέμνη Καρούζου (1897-1994), όπως επικράτησε να είναι γνωστή μετά τον γάμο της με τον αρχαιολόγο Χρήστο Καρούζο και λόγω του έργου της, ιδίως στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, δεν προκύπτει αξιόλογη υπηρεσιακή δράση στην Κρήτη.

Ήταν όμως μεταξύ των πρώτων γυναικών αρχαιολόγων στην Αρχαιολογική Υπηρεσία και υπήρξε φορέας των αιτημάτων που εξέφραζαν τα κινήματα για τα δικαιώματα των γυναικών (Κοκκινίδου, 2012, 112-129). Για το Μεσοπολεμικό Ηράκλειο υπήρξε η πρώτη γυναίκα που πραγματοποίησε ανοικτές επιστημονικές διαλέξεις.² Αξιοπαρατήρητη όμως είναι και η αρθρογραφία της στον τύπο για τα Ενετικά Τείχη με προφανή στόχο την ευαισθητοποίηση της πολιτείας και κυρίως της τοπικής κοινωνίας.³ Το γεγονός ότι απαιτήθηκε μια επιπλέον δεκαετία μέχρι την κήρυξη των Τειχών ως διατηρητέων μνημείων και ότι η περίοδος χαρακτηρίστηκε από σοβαρές αντιδράσεις και κριτική εις βάρος του Μαρινάτου που προκάλεσε την κήρυξή τους, μαρτυρεί πόσο ρηζικέλευθη για τη εποχή της ήταν η παρέμβαση της Σέμνης Παπασπυρίδου (Τζωράκης, 2015, 85-86). Μόλις 11 μήνες μετά την άφιξή της η Σέμνη Παπασπυρίδου θα αναχωρήσει σχεδόν απροειδοποίητα από την Κρήτη, προκαλώντας οργή και απόγνωση στον Ξανθουδίδη, που

² Εφ. *Νέα Εφημερίς*, 13 Μαΐου 1924, 2.

³ Εφ. *Νέα Εφημερίς*, 26 Απριλ. 1924, 1.

Εικ. 7. Φοίβος Σταυρόπουλλος (1904-1972).

έμενε και πάλι μόνος αρμόδιος για τον αρχαιολογικό έλεγχο ολόκληρης της Μεγαλονήσου.⁴

Δεύτερος κατά σειρά Επιμελητής Αρχαιοτήτων στην Κρήτη υπήρξε ο Ευστράτιος Παρασκευαΐδης (1896-1969). Είχε τοποθετηθεί στην Υπηρεσία από το 1919 και υπηρέτησε στην Επίδαυρο, στην Αίγινα και στη Μυτιλήνη, με αρμοδιότητα τα νησιά του ΝΑ Αιγαίου (Πετράκος, 1995, 199). Έλαβε μέρος ως Επιμελητής της Υπηρεσίας στην αρχαιολογική δραστηριότητα που αναπτύχθηκε στην Ιωνία κατά τη διάρκεια της Μικρασιατικής Εκστρατείας, στο πλευρό του Κ. Κουρουνιώτη.⁵ Θα έρθει στην Κρήτη τον Μάιο του 1927 και θα αναλάβει

την Περιφέρεια του απουσιάζοντος σε διετή εκπαιδευτική άδεια στη Γερμανία Εφόρου Μαρινάτου, που περιελάμβανε ολόκληρη την Κρήτη εκτός από την Κνωσό και το Μουσείο Ηρακλείου. Το ίδιο έτος θα ανασκάψει σειρά ρωμαϊκών τάφων που αποκαλύφθηκαν τυχαία στην πόλη των Χανίων και θα στείλει τεκμηριωμένη ανασκαφική έκθεση στο Υπουργείο.⁶

Από την πλούσια δράση του ξεχωρίζει μια βαρυσήμαντη αναφορά για τα μουσουλμανικά μνημεία της Περιφέρειάς του και κυρίως αυτά της δυτικής Κρήτης. Σε αυτήν θα υπαινιχθεί την αδιαφορία των εν Κρήτη συναδέλφων του για τα μουσουλμανικά τζαμιά και θα αξιώσει τη διατήρησή τους, περιγράφοντάς τα με εντυπωσιακή ακρίβεια και λογοτεχνικό λυρισμό.⁷ Δε θα ήταν υπερβολή να ισχυριστεί κανείς ότι η αναφορά αυτή του Παρασκευαΐδη, η οποία απαντούσε σε ερώτημα του Υπουργείου για τα αξιόλογα μουσουλμανικά κτίσματα, ίσως να πρόσδωσε βάρος ώστε να διατηρηθούν τα σπουδαία αυτά κτισμάτα της Δυτικής Κρήτης, τα οποία σώζονται έως σήμερα.⁸

⁴ Έγγραφο του Ξανθουδίδη προς το Υπουργείο, προς το οποίο αξιώνει την άμεση τοποθέτηση νέου επιμελητή στο Ηράκλειο (Αρχείο ΕΦ.Α.Η. (τ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.), Φάκελος 1924, Εξερχόμενα, Α.Π. 353, 4/9/1924): «*Λαμβάνω τήν τιμήν νά αναφέρω ότι ή επιμελήτρια του Μουσείου δις Πολυσέμη Παπασπυρίδου μοι εδήλωσεν ότι αναχωρεί σήμεραν ή αύριον εις Αθήνας, όπου θέλει νά μείνει διά λόγους, ως λέγει, οικογενειακούς, μήν περιμένουσα ούτε τή μετάθεσιν τήν όποία έχει ζητήσει παρά του σεβ. Υπουργείου*».

⁵ Παράρτημα του Αρχαιολογικού Δελτίου 1921-1922, 3. Οφείλω την πληροφορία στον αρχαιολόγο κ. Θεόδωρο Ηλιόπουλο.

⁶ Αρχείο ΕΦ.Α.Η. (τ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.), Φάκελος 1927, Εξερχόμενα 10ης Περιφέρειας, όπου η πολυσέλιδη, συνοδευόμενη από σχέδια, Έκθεση με τίτλο «περί τής γενομένης εις τὰ Χανιά ανασκαφής ύπογειού λαξευτοῦ κοιμητηρίου Ρωμαϊκῶν χρόνων», χωρίς πρωτόκολλο, ημερομηνία 28/11/1927. Η θέση της ανασκαφής προσδιορίζεται με τη φράση «ἀκριβῶς ὀπισθεν, δηλαδή πρὸς Β. τοῦ θεάτρου Σαββάκη».

⁷ Σε παλαιότερη μελέτη μου (Τζωράκης 2015, 85) είχα αποδώσει τη σπουδαία αυτή χειρόγραφη και με δυσανάγνωστη υπογραφή αναφορά στον Έφορο Μαρινάτο. Περαιτέρω μελέτη του γραφικού χαρακτήρα των δύο αντρών απέδειξε ότι η αναφορά αυτή, που σημειωτέον εστάλη κατά το διάστημα της απουσίας του Μαρινάτου στη Γερμανία, γράφτηκε αναμφίβολα από τον Παρασκευαΐδη.

⁸ Ως άξια διατήρησης αναφέρονται στα Χανιά τα Γιαλισί Τζαμισί και Γιουσούφ Πασά Τζαμισί που ήταν παλιός ενετικός ναός και στο Ρέθυμνο τα Χατζή Τζαμισί (Ενετική Λότζια) και Μασταμπά Τζαμισί.

Εικ. 8. Χρήστος Πέτρου-Μεσογειίτης (1909-1944).

Ο Παρασκευαΐδης θα μείνει στην Κρήτη μόλις 8 μήνες και θα αναχωρήσει στα τέλη του 1927, έχοντας όμως ολοκληρώσει μια γόνιμη θητεία, που χαρακτηρίζεται από αξιοπρόσεκτο ζήλο και επιστημονική εγρήγορση.

Στην αυγή του 1928 ο επιμελητής Φοίβος Σταυρόπουλος⁹ μετακινείται στην Κρήτη με την ίδια εντολή που είχε λάβει τον προηγούμενο χρόνο και ο Παρασκευαΐδης: την αντικατάσταση δηλαδή του Εφόρου Μαρινάτου, που έλειπε με εκπαιδευτική άδεια «εις την Εσπερίαν» (Εικ. 7).¹⁰ Ο Σταυρόπουλλος (1904-1972) ήταν τότε επιμελητής του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου

και μετά την Κρήτη εξελίχθηκε σε Έφορο, υπηρετώντας στην Αττική και στην Πάτρα, για να επιστρέψει ως Έφορος Γλυπτών του Εθνικού Μουσείου στην Αθήνα (Πετράκος, 1995, 205).

Ο Σταυρόπουλλος θα αναλάβει υπηρεσία αρχικά ως βοηθός του Ξανθουδίδη, αλλά μετά τον αιφνίδιο θάνατο του Εφόρου τον Σεπτέμβριο του 1928 θα οριστεί επίσημα ως αναπληρωτής διευθυντής και Εφορεύων Επιμελητής της χηρεύουσας Περιφέρειας, αναλαμβάνοντας ουσιαστικά τη Διεύθυνση του Μουσείου και τον αρχαιολογικό έλεγχο ολόκληρης της Κρήτης¹¹. Θα επιδείξει μέριμνα για τα παραμελημένα βυζαντινά μνημεία και γενικότερα πλούσια δράση με μικρές ανασκαφές, εποπτεία των ανασκαφών των ξένων Σχολών, συντήρηση χώρων, καταγραφή αρχαίων¹² και επιπλέον θα μεριμνήσει για την αποκατάσταση των ζημιών από τον ασθενή σεισμό του 1928 στο μόλις επιδιορθωμένο από τον Ξανθουδίδη –αλλά ανεπίστρεπτα λαβωμένο από τις τρομακτικές καταστροφές του σεισμού του 1926– παλιό Μουσείο Ηρακλείου (Τζωράκης 2014, 128-129). Θα παραμείνει στην Κρήτη μέχρι τον Μάρτιο του 1929, όταν ο Μαρινάτος ολοκληρώνει τις σπουδές στη Γερμανία και επιστρέφει στο Ηράκλειο ως Έφορος των δύο πλέον κρητικών Περιφερειών.

Επόμενος κατά σειρά Επιμελητής Αρχαιοτήτων στην Κρήτη υπήρξε ο Νικόλαος Πλάτων, που ξεκινούσε το 1930 από εδώ τη λαμπρή σταδιοδρομία του. Στο Ηράκλειο θα παραμείνει έως τα τέλη του 1935, οπότε θα προαχθεί σε Έφορο της Β΄ Αρχαιολογικής Περιφέρειας, με έδρα τη Θήβα. Δεν θα σταθούμε πολύ στην προσφορά του Ν. Πλάτωνα κατά την περίοδο αυτή, καθώς –ευτυχώς– δεν ανήκει στους αφανείς της κρητικής αρχαιολογίας, ιδίως λόγω της μετέπειτα πολύχρονης και γόνιμης θητείας του ως Εφόρος Αρχαιοτήτων Κρήτης. Τα πέντε χρόνια της

⁹ Του ιδίου η γραφή με τα δύο -λ- στο επώνυμο.

¹⁰ Αρχείο ΕΦ.Α.Η. (τ. ΚΓ΄ Ε.Π.Κ.Α.), Φάκελος 1928, Εισερχόμενα 9ης και 10ης Περιφέρειας, Α.Π. (Υπουργείου) 2205/74/11-1-1928.

¹¹ Αρχείο ΕΦ.Α.Η. (τ. ΚΓ΄ Ε.Π.Κ.Α.), Φάκελος 1928, Εισερχόμενα 9ης και 10ης Περιφέρειας, Α.Π. (Υπουργείου) 39695/1912/20-9-1928.

¹² Αρχείο ΕΦ.Α.Η. (τ. ΚΓ΄ Ε.Π.Κ.Α.), Φάκελος 1928, Εξερχόμενα 10ης Περιφέρειας, Α.Π.270/16-9-1928 και Α.Π. 284/4-11-1928.

Εικ. 9. Εργασίες ανέγερσης του νέου Μουσείου. Στο βάθος το μισοκατεδαφισμένο παλιό μουσειακό κτήριο και κάτω από τα παραπήγματα τα πρόχειρα στοιβαγμένα αρχαία (!) (Φωτ. Αρχείο Εμμ. Λαμπράκη).

παραμονής του ως Επιμελητής στην Κρήτη ο Πλάτων αποτέλεσε πάντως το δεξί χέρι του Εφόρου Μαρινάτου, σε μια περίοδο που μάλλον είναι η γονιμότερη της θητείας του δεύτερου στην Κρήτη. Ξεχωριστής αξίας είναι η συμβολή του Πλάτωνα στον αγώνα για την περισυλλογή των πολύτιμων ευρημάτων από το σπήλαιο του Αρκαλοχωρίου, που μετά τη λεηλασία του βρισκόταν στα χέρια ντόπιων και ξένων αρχαιοκαπήλων (Μαρινάτος, 1935). Μπορούμε και να εικάσουμε άλλωστε τη συμβολή του Πλάτωνα στην αντιμετώπιση των σεισμικών καταστροφών του 1930 και ιδίως του 1935, οι συνέπειες των οποίων οδήγησαν σε μεγάλες και επίπονες ανακατατάξεις στο Μουσείο, εδραιώνοντας στη σκέψη του Μαρινάτου την ιδέα της κατασκευής του νέου, μεγαλειώδους στη σύλληψή του –για την εποχή εκείνη– κτηρίου του Μουσείου Ηρακλείου (Τζωράκης, 2014).

Τελευταίος επιμελητής στην Κρήτη του Μεσοπολέμου είναι ο Χρήστος Πέτρου, γνωστότερος με το ψευδώνυμο «Μεσογειίτης» (Φιλίππου-Αγγέλου, 1984), που φτάνει στο Ηράκλειο στις αρχές του 1937 (Εικ. 8).¹³ Έρχεται στην Κρήτη σε μια περίοδο που ο Μαρινάτος είχε να αντιμετωπίσει ανυπέρβλητα προβλήματα, συνδεδεμένα κυρίως με την κατεδάφιση του παλιού Μουσείου και την ανέγερση του νέου σε σχέδια Καραντινού, το οποίο είχε δρομολογηθεί με τεράστιο μόχθο το προηγούμενο έτος. Με τα αρχαία να διατρέχουν σοβαρό κίνδυνο, στοιβαγμένα στο μισοκατεδαφισμένο παλιό μουσείο, όπως επέβαλλε η ανέγερση του νέου κτηρίου, και τον Μαρινάτο σε κατάσταση νευρικής κρίσης εξαιτίας της αναρχίας που προκαλούσε η βραδύτητα της κατασκευής (Τζωράκης, 2014) (Εικ. 9).

¹³ Αναπληρώνει τον Μαρινάτο, που παρέμεινε 3 μήνες στην Ολλανδία για την πραγματοποίηση μαθημάτων, έπειτα από σχετική πρόσκληση του Πανεπιστημίου της Ουτρέχτης. Προκύπτει ότι δεν υπήρχε Επιμελητής στο Ηράκλειο για ολόκληρο το 1936. (Ε.Λ.Ι.Α., Φάκελος Σπυρίδων Μαρινάτος, Επιστολή προς το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Α.Π. 1624/30-12-1936).

Εικ. 10. Εργασίες ανέγερσης του Νέου Μουσείου Ηρακλείου (1936 κ.ε.)
(Φωτ. Αρχείο Εμμ. Λαμπράκη).

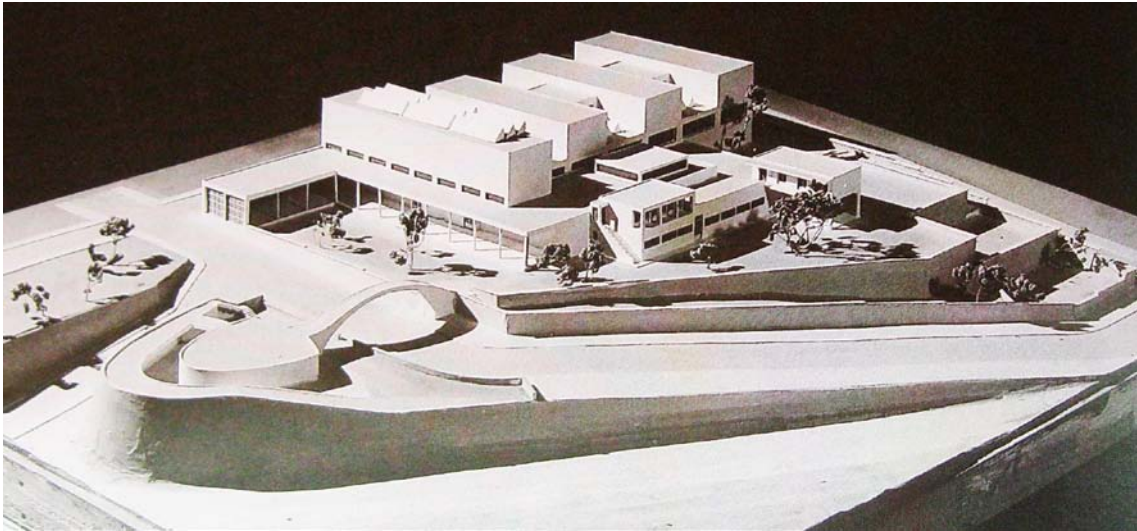
Την κατάσταση επιδεινώνει πολύ το άσχημο ήδη από το 1935 κλίμα στο Ηράκλειο εναντίον του Μαρινάτου, που φαινομενικά είχε την αφετηρία του στη βούληση της τοπικής κοινωνίας να διατηρηθεί το παλιό κτήριο του Μουσείου, με την παράλληλη εξεύρεση άλλης θέσης για το νέο κτήριο. Κύρια αιτία όμως ήταν τα τοπικά συμφέροντα που συνδέονταν με τη νέα θέση του Μουσείου και κυρίως πολιτικές σκοπιμότητες αλλά και αντιπάθειες εναντίον του Μαρινάτου, ο οποίος είχε χαρακτηριστεί ως βενιζελικός στο Ηράκλειο.¹⁴

Μέσα σε αυτό το κλίμα ο Πέτρου θα αναλάβει όλο το βάρος της Υπηρεσίας, ιδίως μετά την ανέλιξη του Μαρινάτου στη θέση του Διευθυντή Αρχαιοτήτων τον Αύγουστο του 1937 στην Αθήνα, καθώς και την απόφασή του να διατηρήσει τυπικά τη θέση του Εφόρου Κρήτης. Μέχρι την έλευση του Εφόρου Πλάτωνα στο τέλος του 1938, ο Πέτρου θα εκτελεί πλήρη καθήκοντα αναπληρωτή Διευθυντή του Μουσείου και Εφορεύοντα Επιμελητή Αρχαιοτήτων Ανατολικής Κρήτης σε μια από τις κρίσιμότερες στιγμές της Υπηρεσίας αυτής.¹⁵

Ο Πέτρου θα εργαστεί σκληρά για την αποπεράτωση της κατασκευής του νέου Μουσείου, αντιμετωπίζοντας με οργή, όπως και πριν ο Μαρινάτος, τις μεγάλες καθυστερήσεις που επέβαλλε ο εργολάβος και το αρμόδιο για το έργο τμήμα του Υπουργείου. Ήδη από τους πρώτους μήνες του 1937, που ο Μαρινάτος θα λείπει για μεγάλο διάστημα από την Κρήτη για να διδάξει σε Πανεπιστήμια της Ευρώπης, ο νεοφερμένος επιμελητής Πέτρου θα αναλάβει με αποφασιστικότητα τον ρόλο που του έχει ανατεθεί. Με εντυπωσιακή για το αξίωμά του

¹⁴ Για την ανάλυση της πολεμικής εις βάρος του Μαρινάτου βλ. Τζωράκης 2014, 140-143, και Ηλιόπουλος 2014, 166, όπου το απόσπασμα σύγχρονης με τα γεγονότα επιστολής του προς τον Έκτακτο Επιμελητή Νεαπόλεως Εμμ. Μαυροειδή, η οποία περιέχει τη φράση: «*άν πρώτα-πρώτα και έγω ό ίδιος μπορέσω να κρατηθώ εις τήν Κρήτην κατόπιν του πολέμου μερικῶν φατριῶν τῆς κρητικῆς πολιτικῆς*».

¹⁵ Η 9η Αρχαιολογική Περιφέρεια από τον Σεπτέμβριο του 1935 περιορίστηκε, όπως προαναφέραμε, στους νομούς Ηρακλείου και Λασιθίου με την παράλληλη συγκρότηση της 10ης Περιφέρειας για τους νομούς Ρεθύμνου και Χανίων, με έδρα τα Χανιά και Έφορο τον Βασ. Θεοφανείδη (Τζωράκης, 2014, 150, σημ. 3).

Εικ. 11. Πρόπλασμα του νέου Μουσείου Ηρακλείου, όπως σχεδιάστηκε με τη συνεργασία του Μαρινάτου από τον Π. Καραντινό (Τζωράκης, 2014).

παρρησία διεκτραγωδεί προς τους ανωτέρους του τις ευθύνες του Υπουργείου για τους κινδύνους που διατρέχουν τα αρχαία λόγω των μεγάλων καθυστερήσεων των εργασιών και του Αρχιτεκτονικού Τμήματος του Υπουργείου, που είχε την ευθύνη της ανέγερσης του νέου Μουσείου (Τζωράκης 2014, 145). Αλλά και αργότερα, όταν ο Έφορος της Υπηρεσίας του Μαρινάτος βρίσκεται στη θέση του Διευθυντή του Υπουργείου στην Αθήνα, δεν θα διστάσει, να καυτηριάσει την επιείκεια με την οποία, κατά τη γνώμη του, το Υπουργείο αντιμετώπιζε τον εργολάβο και το Αρχιτεκτονικό Τμήμα (Εικ. 10).¹⁶

Μετά το πέρας των εργασιών στις αρχές του 1938 και την ολοκλήρωση της πρώτης πτέρυγας από τις τρεις που προέβλεπε το σχέδιο Μαρινάτου – Καραντινού, ο Πέτρου θα πραγματοποιήσει μόνος τη μεταφορά των αρχαίων στο νέο κτήριο αλλά και την επανέκθεση των αντικειμένων, εργαζόμενος για καιρό, όπως ο ίδιος επισημαίνει, από την «7ην πρωινήν έως την 7ην απογευματινήν» (Εικ. 11).¹⁷

Ο Πέτρου αγάπησε την επιστήμη του και την Κρήτη και αφοσιώθηκε στην αρχαιολογία αλλά και στη μελέτη του πολιτισμού της Κρήτης. Δεκάδες είναι τα άρθρα του, κυρίως για την επιγραφική αρχαιολογία και για την ιστορία του νησιού, εκτός από τις αναλυτικές κατ' έτος Εκθέσεις πεπραγμένων της Περιφέρειάς του, τα έτη που υποκαθιστούσε τον Έφορο στην Ανατολική Κρήτη.¹⁸

Συστηματικές ήταν οι προσπάθειές του για την αφύπνιση των τοπικών αρχών και του Υπουργείου αναφορικά με τα βυζαντινά μνημεία της Κρήτης, των οποίων την εγκατάλειψη

¹⁶ Αρχείο ΕΦ.Α.Η. (τ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.), Φάκελος 1938, Εξερχόμενα, Α.Π. 269 (Ημερομηνία δυσδιάκριτη αλλά το πρωτόκολλο παραπέμπει στα τέλη Γενάρη ή στις αρχές Φλεβάρη).

¹⁷ Αρχείο ΕΦ.Α.Η. (τ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.), ό.π.

¹⁸ Για τον κατάλογο των δημοσιεύσεων του Πέτρου και αναδημοσίευση των σημαντικότερων εξ αυτών βλ. στο Φιλίππου-Αγγέλου, ό.π.

χαρακτηρίζει ως «πρωτοφανή».¹⁹ Με τη σχετική αναφορά του ίσως να συνδέεται μάλιστα και η αποστολή στο Ηράκλειο του Εφόρου Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Ανδρέα Ξυγγόπουλου κατά το ίδιο διάστημα, για να προβεί «εις τήν περισυλλογήν» των αξιόλογων «Βυζαντινῶν εἰκόνων καὶ τῶν κειμηλίων».²⁰

Εκτός από τον Μαρινάτο ο Πέτρου θα συνεργαστεί στενά και με τον Νικόλαο Πλάτωνα, που επιστρέφει Έφορος πια στην Κρήτη στο τέλος του 1938. Το 1939 οι δύο άνδρες θα βιώσουν στο Ηράκλειο το πρωτόγνωρο κλίμα καχυποψίας εις βάρος της αρχαιολογικής Υπηρεσίας και εις βάρος αυτών των ίδιων από μεγάλη μερίδα της τοπικής κοινής γνώμης, που τους καταλόγιζε συνυπευθυνότητα για τη μεγάλη κλοπή στο Μουσείο (Μαρινάτου, 2013)! Επρόκειτο για μια πρωτοφανή υπεξαίρεση πολύτιμων εκθεμάτων από τις προθήκες, τα οποία οι δράστες είχαν αντικαταστήσει με κίβδηλα. Ο ίδιος ο αρχιφύλακας του Μουσείου και ένας ακόμη φύλακας, που ήταν και οι ένοχοι εν τέλει, υπέδειξαν ως υπεύθυνο της κλοπής τον προηγούμενο έφορο Μαρινάτο. Οι καταγγελίες τους προκάλεσαν μία άνευ προηγουμένου παραφιλολογία στην πόλη για «το ποιόν» του Μαρινάτου, η οποία συμπαρέσυρε και τις υπολήψεις του Πλάτωνα και του Πέτρου. Διαδόθηκαν φήμες ακόμη και για τη σύλληψη του Μαρινάτου στην Αθήνα, ενώ κάποιιοι περίμεναν από μέρα σε μέρα τη σύλληψη και των άλλων δύο αρχαιολόγων.

Τελικά η κλοπή εξιχνιάστηκε, αποκαλύπτοντας γνωστά και άγνωστα κυκλώματα αρχαιοκαπήλων και κιβδηλοποιών της εποχής. Η δε στρεψοδικία εις βάρος του Μαρινάτου ερμηνεύεται εύκολα σήμερα ως προϊόν αντεκδίκησης από ανθρώπους με τους οποίους ο παλαιός Έφορος είχε έρθει σε αντιπαράθεση για ποικίλους –ακόμη και πολιτικούς– λόγους, στο διχασμένο, όπως όλη η Ελλάδα, Ηράκλειο.

Τα δυσάρεστα όμως γεγονότα που είχαν προηγηθεί, καθιστώντας δύσκολη τη ζωή των αρχαιολόγων στο Ηράκλειο, άφησαν πολύ πικρή γεύση στον Πέτρου, ο οποίος σε ιδιωτική επιστολή του προς τον Μαρινάτο θα μιλήσει με πολύ σκληρά λόγια για την ποιότητα της τοπικής κοινωνίας (Μαρινάτου 2013, 281-283 και Ηλιόπουλος 2014, 180).

Εκείνο το διάστημα θα ζητήσει τη μετάθεσή του από την Κρήτη, την οποία θα πετύχει λίγο αργότερα. Θα μετατεθεί σε θέση Επιμελητή στο Ναύπλιο και θα υπηρετήσει εκεί για ολόκληρη την περίοδο της Κατοχής, αφού πριν είχε πάρει μέρος στον Ελληνοϊταλικό πόλεμο.²¹ Θα πεθάνει αιφνίδια το 1944 σε ηλικία 35 ετών (Φιλίππου-Αγγέλου 1984, 19-20).

Αυτοί σε γενικές γραμμές είναι οι Επιμελητές Αρχαιοτήτων που υπηρέτησαν στην Κρήτη. Νέοι κατά κανόνα επιστήμονες, με θητεία εν είδει μαθητείας στην Υπηρεσία τους και με καθήκοντα, που δεν είχε χρόνο ή δεν επιθυμούσε να ασκήσει ο Έφορος. Όχι αδικώς θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως οι αφανείς ήρωες της Αρχαιολογίας, στη σκιά πράγματι των Εφόρων, σε μια εποχή που δεν ήταν αυτονόητη η αναφορά του ονόματός τους ούτε στα υπηρεσιακά έγγραφα ούτε ακόμα και στις δημοσιεύσεις ανασκαφών, ακόμη και αν οι ίδιοι τις είχαν πραγματοποιήσει (Ηλιόπουλος, 2014, 163).

¹⁹ Αρχείο ΕΦ.Α.Η. (τ. ΚΓ΄ Ε.Π.Κ.Α.), Φάκελος 1936, Εξερχόμενα Α.Π. 450/18-10-1963.

²⁰ Αρχείο ΕΦ.Α.Η. (τ. ΚΓ΄ Ε.Π.Κ.Α.), Φάκελος 1939, Εισερχόμενα, Α.Π.: (Υπουργείου) 41303/1889/6-5-1939.

²¹ Την εμπειρία του θα καταγράψει σε εξαιρετικής ποιότητας προσωπικό ημερολόγιο, το οποίο ευτυχώς δημοσιεύτηκε, βλ. Φιλίππου-Αγγέλου 2012.

Από την άλλη μεριά, η αναγκαιότητα της παρουσίας των Επιμελητών στις Υπηρεσίες τονιζόταν με κάθε ευκαιρία στο Υπουργείο μέσω των δραματικών συνήθως εκκλήσεων των Εφόρων, κατά τα διαστήματα ελλείψεως Επιμελητών από την Κρήτη.

«Δέν παρέρχεται σχεδόν έβδομάς», ανέφερε ο Ξανθουδίδης, «νά μὴν παρουσιασθῆ ἀνάγκη έπειγούσης μεταβάσεως ἀρχαιολογικοῦ ὑπαλλήλου εἰς έπαρχίαν. Θεωρῶ καθῆκον μου νά δηλώσω ὅτι εἶναι ἀδύνατον νά λειτουργήσω πλέον ἀρχαιολογικήν ὑπηρεσίαν ἐν Κρήτῃ ἐάν δέν σταλῆ εἴτε ἔφορος εἴτε ἐπιμελητής [...] δυνάμενος νά ὁδοιπορεῖ καί φροντίζει περί διασώσεως τῶν ἀνευρισκομένων ἀρχαίων, καί νά ἐπιβλέπῃ καί τὰς ἐνεργουμένας ὑπ' ἄλλων ἀνασκαφάς. Ἐν ἐναντία περιπτώσει δηλώ μὲ ὄλον τὸ προσῆκον σέβας ὅτι μὴ θέλων νά φέρω τὴν εὐθύνην τῆς συντελουμένης καταστροφῆς καί ἀφανισμοῦ τῶν ἀρχαίων τῆς Κρήτης χωρὶς νά δύναμαι πλέον νά πράττω τὰ δέοντα πρὸς διάσωσίν των, θὰ ἀποχωρήσω ἐκ τῆς ὑπηρεσίας».²²

Αντίστοιχες ήταν και οι εκκλήσεις του Μαρινάτου προς το Υπουργείο:

«Ἄνευ ἐπιμελητοῦ οὔτε τὰς ἀνάγκας τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας οὔτε τῶν ξένων (σχολῶν) τὰς ἀπαιτήσεις δυνάμεθα νά πληρώσωμεν. [...] Εἶναι ἀδύνατο νά ἐπαρκέσω ἐγὼ εἰς ὅλα τὰ καθήκοντα, προπάντων δὲ ἡ ὑπηρεσία τῆς ὑπαίθρου δέν θὰ δύναται πλέον νά διεξάγεται».²³

Ανάλογες των ελάχιστων προνομίων ήταν και οι εξαιρετικά χαμηλές οικονομικές αποδοχές των Επιμελητών, οι οποίοι ελάμβαναν κάτι περισσότερο από το ήμισυ του μισθού των Εφόρων, τη στιγμή που και εκείνοι εθεωρούντο εξαιρετικά κακοπληρωμένοι.

Το 1930 ο μισθός του Μαρινάτου ως Εφόρου ήταν για παράδειγμα 3.500 δρχ. Η πληροφορία αυτή θα προκαλέσει έκπληξη σε Αθηναίο δημοσιογράφο, ο οποίος δημοσίως θα αναρωτηθεί:

«Μὲ τὸν ἀστεῖον αὐτὸν μισθὸν ποιὸς ἐκ τῶν νέων ἐπιστημόνων θὰ τολμήσῃ νά σπουδάσῃ ἀρχαιολογία καί δὲ θὰ προτιμήσῃ νά γίνῃ σωφέρ;»²⁴

Και αν τα παραπάνω αφορούσαν τους μισθούς των Εφόρων, ας αναλογισθούμε τι συνέβαινε με τον κατά πολύ χαμηλότερο μισθό των Επιμελητών. Παραθέτουμε ένα τηλεγράφημα προς το Υπουργείο από τον Χρήστο Πέτρου, ενδεικτικό ίσως της κακής οικονομικής κατάστασης κάποιων τούλαχιστον εξ αυτών:

«Νομάρχης ἀπαιτεῖ ἐπίσημον ἔνδυμα πρὸς ξενάγησιν βασιλέα ἐνταῦθα ἀρχαιοτήτων. Μὴ διαθέτων τοιοῦτο παρακαλῶ ἀποσταλῆ ἄλλος ἀρχαιολόγος διαθέτων, ἢ διαταχθῆ ἐμφανισθῶ ἀνεπισήμως».²⁵

Από τους πιο παράδοξους περιορισμούς εις βάρος των Επιμελητών ήταν η απαγόρευση εκτέλεσης ανασκαφών, αν και επείγουσες σωστικές ανάγκες άφηναν κάποια σχετική ευελιξία, πάντοτε όμως κατόπιν εντολής του Εφόρου και του Υπουργείου. Ένα τέτοιο περιστατικό απαγό-

²² Αρχείο ΕΦ.Α.Η. (τ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.), Φάκελος 1924, Εξερχόμενα 9ης Περιφέρειας, Α.Π. 353/4-9-1924.

²³ Αρχείο ΕΦ.Α.Η. (τ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.), Φάκελος 1935, Εξερχόμενα, Α.Π. 1311/1-11-1936.

²⁴ Εφ. Η Πατρίς, 11-1-1930.

²⁵ Αρχείο ΕΦ.Α.Η. (τ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.), Φάκελος 1937, Εξερχόμενα, Α.Π. 28/2-3-1937.

ρευσης ανασκαφής θα προκαλέσει μια αγανακτισμένη επιστολή του Χρήστου Πέτρου στο Υπουργείο, η οποία εκφράζει κατά τη γνώμη μας όλη τη συσσωρευμένη πικρία του για όσα του στερούσε –επαγγελματικά και επιστημονικά– η χαμηλόβαθμη θέση του. Παραθέτουμε τμήμα της με τη βεβαιότητα ότι εξέφραζε, κατά το μάλλον ή το ήττον, και τους υπόλοιπους Επιμελητές που περιφέροντο ανά την ελληνική επικράτεια και βέβαια και στην Κρήτη, κατά την εποχή του Μεσοπολέμου.

«[...] Έπανευλημένως παρηκολούθησα έκ μέρους τοῦ σεβαστοῦ Ὑπουργείου συστηματικὰς ἀνασκαφὰς τῶν ξένων σχολῶν καὶ πολλάκις ἐξέφρασα καθ' ἑαυτὸν τὴν ἀπορίαν, πῶς τὸ ἑλληνικὸν κράτος ἐμπιστεύεται τόσον εὐκόλως τὴν ἐξερεύνησιν τῶν ἀρχαιολογικῶν κειμηλίων εἰς ἀνθρώπους οἱ ὅποιοι οὔτε τὸν ἀνάλογον καταρτισμὸν οὔτε τὴν ἀπαιτουμένην πρωτοβουλίαν καὶ πείρας πολλάκις ἔχουν, καὶ δὲν ἐννοῶ διατὶ ὁ οἰοσδήποτε Ἕλλην ἐπιμελητὴς δὲ θὰ ἠδύνατο, ἐὰν εἶχε τὰ ἀνάλογα ὑλικά μέσα, νὰ διενεργήσῃ καλύτερον τὰς ἀνασκαφὰς, τὰς ὁποίας οὔτοι οἱ ξένοι ἐπιστήμονες διενεργοῦν. Δὲν ἔχω τὴν πρόθεσιν νὰ μειώσω τὸ κύρος κανενός, οὔτε καὶ συνηθίζω νὰ ἔχω μεγάλην ἰδέαν γιὰ τὸν ἑαυτὸν μου. Ἀλλὰ δὲ δύναται νὰ μὴν ἐξανίσταται ἡ ψυχὴ μου καὶ νὰ μὴν πληροῦται πικρίας καὶ ἀπογοητεύσεως ὅταν βλέπω νὰ ἐπιτρέπεται εἰς τὸν κ. Van Effentere τῆς γαλλικῆς Σχολῆς νὰ ἐνεργῇ συστηματικὰς καὶ εἰς εὐρείαν ἔκτασιν ἀνασκαφὰς, ὅπως συνέβη πέρυσιν εἰς τὴν Ἐλούντα, ἐνῶ εἰς ἐμὲ ἀπαγορεύεται νὰ σκάψω ἕναν τάφο ἢ ἕνα ἀπλοῦν οἶκημα. Καὶ ὅμως ὁ κ. Van Effentere καὶ νεώτερός μου εἶναι καὶ κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ δὲ δύναμαι νὰ παραδεχθῶ ὅτι εἶναι ἀνώτερος ἐμοῦ κατὰ τὸν καταρτισμὸν. Πῶς συμβαίνει λοιπὸν νὰ ὑπάρχῃ αὐτὴ ἡ ἀνισότης; Διατὶ τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος δεικνύει μεγαλυτέραν ἐμπιστοσύνην εἰς τοὺς ξένους ἐπιστήμονας παρὰ εἰς τοὺς ἰδίους εἰδικούς ἐπιστήμονας Ὑπαλλήλους, τοὺς ὁποίους μάλιστα προσλαμβάνει κατόπιν αὐστηρὰς ἐπιλογῆς; Κατὰ τί δύναται νὰ εἶναι ἀνώτεροι οἱ διάφοροι κύριοι Van Effentere τῶν Ἑλλήνων Ἐπιμελητῶν; [...]»

«Εἴμεθα διεσπαρμένοι στὰ πέρατα τῆς ἐπικρατείας οἱ Ἕλληνες Ἐπιμελητὲς καὶ μένομεν σχεδὸν ἀβοήθητοι καὶ ἐγκαταλελειμένοι. Οὔτε ἄδεια χορηγεῖται εἰς ἡμᾶς διὰ τὴν μελέτην καὶ παρακολούθησιν τῆς ἐπιστήμης μας εἰς τὰ μεγάλα ἀρχαιολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ κέντρα τοῦ κράτους, οὔτε καὶ ἄλλη μέριμνα ἔχει ληφθῆ ὥστε νὰ ἀναπτυσσόμεθα εἰς τὴν εἰδικότητά μας ἐπιστημονικῶς. Ἐπὶ πλέον δὲ δυνάμεθα οὔτε μὴν μικρὰν ἀνασκαφὴν νὰ ἐπιχειρήσωμεν. Πρέπει νὰ γίνωμεν Ἐφοροὶ καὶ νὰ γηράσωμεν διὰ νὰ γίνωμεν κατάλληλοι διὰ τὴν ἐργασίαν αὐτήν. [...] Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἶναι ἐπόμενον νὰ ἀπομονωθῶμεν ἐπιστημονικῶς, καὶ νὰ καταστήσωμεν ἀπλοὶ διεκπεραιωταὶ ἐγγράφων, ὅπως διὰ τοὺς πλείστους ἐξ ἡμῶν ἔχει ἤδη συμβῆ.

Καὶ ὅμως, δὲν ἐξελέξαμεν μὲ τὴν φιλοδοξίαν αὐτὴν τὸν ἀρχαιολογικὸν κλάδον. Προσῆλθομεν εἰς αὐτὸν μὲ ἀνώτερον ζῆλον καὶ ἐνθουσιασμὸν καὶ κυρίως ἐπειστήμεν ἐκ τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, πρὸς χάριν τῆς ὁποίας μάλιστα μερικοὶ προέβημεν καὶ εἰς βαρείας θυσίας. Ἀλλὰ καὶ οὔτε εἰς τὸ κράτος νομίζω συμφέρει νὰ καταστήσωμεν ἀπλοὶ γραφεῖς.

Ἄς μὴ νεκρώνεται λοιπὸν ὁ ἀνώτερος αὐτὸς ἐνθουσιασμός μας. Εἶναι ἄλλωστε γνωστὸν ὅτι τὸ ἀρχαιολογικὸ ἐπάγγελμα εἰς τὴν Ἑλλάδα οὐδὲν ἄλλο ἔχει νὰ προσφέρει εἰς τοὺς

πιστούς του έκτός τῆς ἐπιστημονικῆς χαρᾶς. Καὶ εἶναι φυσικὸ νὰ καταντᾷ ἀνυπόφορος δυστυχία ἢ παραμονὴ σὲ αὐτό, ὅταν καὶ ἡ μοναδικὴ αὐτὴ χαρὰ μεταβάλλεται εἰς ἀπογοήτευσιν (!!)».²⁶

Τὴν ἐπόμενη σημαντικὴ κατηγορία αφανῶν μορφῶν τῆς κρητικῆς ἀρχαιολογίας ἀποτελεῖ ὁ κλάδος τῶν λεγόμενων «Ἐκτάκτων Επιμελητῶν Ἀρχαιοτήτων», που στελεχωνόταν ἀπὸ δάσκαλους καὶ καθηγητὲς τῆς δημόσιας ἐκπαίδευσης.

Ἡ θέση τοῦ Ἐκτάκτου Επιμελητῆ ἦταν προαιρετικὴ καὶ δὲν ἀφοροῦσε παρὰ ελάχιστους, πάντα σὲ εθελοντικὴ βάση, ἐκπαιδευτικούς, που διορίζονταν προτάσει τοῦ Εφόρου καὶ με ἐντολὴ τοῦ Υπουργείου Παιδείας. Ὡς περιοχὴ εὐθύνης ἐκάστου ἐπιμελητῆ ὀριζόταν μία ἀπὸ τὶς πάλαι ποτὲ Ἐπαρχίες τῶν Νομῶν, ὅπου βέβαια ἦταν καὶ ἡ ἐκπαιδευτικὴ τοῦ Ὑπηρεσία. Οἱ ἐκτάκτοι ἐπιμελητὲς ἀποτελοῦσαν ἐπίσημους τοπικοὺς ἀναπληρωτὲς τοῦ Εφόρου γιὰ νὰ καλύπτουν τὶς ἀνάγκες που δημιουργοῦσε ἡ ἀδυναμία συχῆς καὶ ἐγκαιρῆς μετάβασής του σὲ ὁλόκληρὴ τὴν ἐπικράτεια τῆς Ἀρχαιολογικῆς Περιφέρειας.

Ἀξίζει ἡ παράθεση ἐδῶ ἐνός ἐγγράφου τοῦ Εφόρου Ξανθουδίδου πρὸς τὸν Ἐκτάκτο Επιμελητὴ Σητείας Θ. Σταυρόπουλο, καθὼς ἀποτυπώνει τὸ εὖρος τῶν υποχρεώσεων που συνεπάγονταν οἱ θέσεις αὐτές:

«Τὸ σεβαστὸν Ὑπουργεῖο μοι ἐγνώρισεν [...] ὅτι ἀνέθηκεν ὑμῖν τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ἐν τῇ περιφερείᾳ Σητείας ἀρχαίων, καὶ ὅτι θὰ λαμβάνητε παρ' ἡμῶν τὰς ἀναγκαίας τῆς ὑπηρεσίας ὁδηγίας ὡς ἐφόρου τῆς 10ης ἀρχαιολογικῆς Περιφέρειας. Πληροφορῶ ὅθεν ἐστὶ πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς ταύτης δέον νὰ ζητήτε παρὰ τε τῶν ἀστυνομικῶν καὶ ἀγρονομικῶν ὑπηρεσιῶν τῆς ἐπαρχίας καὶ παρ' ἰδιωτῶν ἀκόμη εἰδήσεις καὶ πληροφορίας περὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἀρχαιολογικῶν χώρων, εἰς ποίαν κατάστασιν εὐρίσκονται καὶ ἐὰν τυχὸν ἐπῆλθε ἢ ἐπροξενήθη βλάβη εἰς τοιοῦτους, καὶ λαμβάνητε ἐκάστοτε τὰ προσήκοντα πρὸς προστασίαν τῶν ἀρχαίων μέτρα. Νὰ καταμηνύετε δὲ εἰς τὰς δικαστικὰς ἀρχὰς πάσα τυχὸν βλάβην προξενηθεῖσαν εἰς τὰ ἀρχαῖα καὶ πάσα ἄλλην παράβασιν τῶν περὶ ἀρχαιοτήτων νόμου.

Οἱ σημαντικότεροι ἀρχαιολογικοὶ χώροι, ἐφ' ὧν ἔχουσι γίνῃ ἀνασκαφαὶ καὶ εὐρίσκονται ἀποκεκαλυμμένα ἀρχαῖα εἶναι οἱ ἐξῆς:

- 1) Εἰς τὴν νησίδα Μόχλον (Ἀνασκαφὴ τοῦ Ἀμερικανοῦ Ἀρχαιολόγου κ. Ρ. Σήγερ).
- 2) Εἰς Πραισόν (Ἀνασκαφὴ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀγγλικῆς Σχολῆς).
- 3) Εἰς Κάτω Ζάκρον (Ἀνασκαφὴ τῆς αὐτῆς Σχολῆς).
- 4) Εἰς Παλαίκαστρον (Ἀνασκαφὴ τῆς αὐτῆς Σχολῆς).
- 5) Εἰς Ἴτανον (Ἐρημόπολιν) ἀνασκαφὴ τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς Σχολῆς.
- 6) Εἰς Μουλιανά (Σελάδες) καὶ Χαμαίζι (Σουβλωτὸ Μουρί) Ἀνασκαφὴ τῆς ἡμετέρας Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω καὶ ἄλλοι ἀρχαιολογικοὶ χώροι (π.χ. Ἡτεία, Πετράς, κ.λπ.) ὑπάρχουσιν ἐν τῇ περιφερείᾳ, μὴ ἐξερευνηθέντες εἰσέτι καὶ χρήζοντες ἐπίβλεψιν.

²⁶ Ἀρχεῖο ΕΦ.Α.Η. (τ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.), Φάκελος 1938, Εξερχόμενα Α.Π. 396/;-6-1938.

Ἐν τῶν σπουδαιότερων μελημάτων ἡμῶν δέον νὰ εἶναι ὅπως εἶσθε ἐνήμερος πάσης τυχαίας εὐρέσεως ἢ ἀνακαλύψεως ἀρχαίου κινητοῦ ἢ ἀκινήτου, καὶ φροντίζετε περὶ τῆς διασώσεως ἢ τῆς κατασχέσεως αὐτοῦ, εἰδοποιοῦντες περὶ τούτου καὶ τὴν ἡμετέραν ὑπηρεσίαν.

Ἴνα ἡ ἐπίβλεψις τῶν ἀρχαίων τῆς περιφερείας σας γίνηται τελέσφορος θὰ εἶναι ἀνάγκη ἄπαξ τουλάχιστον κατ' ἔτος νὰ ἐπισκέπτεσθε τοὺς μνημονευθέντας ἀρχαιολογικοὺς χώρους, ἀφ' οὗ ἑκάστοτε ζητεῖτε τὴν πρὸς τοῦτον ἐντολὴν ἀπ' εὐθείας παρὰ τοῦ σεβ. Ὑπουργείου (Τμῆμα Ἀρχαιολογίας) καὶ ἀναφέρετε ἔπειτα τὰ ἀποτελέσματα καὶ εἰς ἡμᾶς. (...).»²⁷

Για τα αυξημένα αυτά αρχαιολογικά καθήκοντά τους, που δεν συνεπάγονταν κατ' ανάγκην και κάποια ελάφρυνση από την εκπαιδευτική τους υπηρεσία, οι έκτακτοι επιμελητές αμείβονταν, με υποτυπώδες επιμίσθιο.²⁸ Η μηνιαία αμοιβή τους, το 1923 για παράδειγμα, κυμαινόταν από 30 έως 70 δρχ., ποσό που αντιστοιχούσε την ίδια εποχή με 2 έως 4 ημερομίσθια των ανειδίκευτων εργατών που χρησιμοποιούσε η Υπηρεσία.²⁹

Η αποτελεσματικότητα των λειτουργιών αυτών βασιζόταν αποκλειστικά στην προσωπική ευσυνειδησία τους, αφού η μόνη διοικητική κύρωση σε περίπτωση ανεπάρκειας ήταν η απαλλαγή από τα αρχαιολογικά καθήκοντά τους και η μόνη δυνατή επιβράβευσή τους ένας γραπτός έπαινος από το Υπουργείο. Ίσως γι' αυτό τον λόγο από τους δεκάδες εκπαιδευτικούς που υπηρέτησαν τότε ως Έκτακτοι Επιμελητές στην Κρήτη, μόνο για λίγους τεκμηριώνεται αξιόλογη προσφορά στην Αρχαιολογική Υπηρεσία.

Οι θέσεις Εκτάκτων Επιμελητών που η Υπηρεσία φρόντιζε να είναι σταθερά στελεχωμένες στην Κρήτη την εποχή που εξετάζουμε ήταν εκείνες στους νομούς Χανίων και Ρεθύμνου, που περιλάμβαναν και τη φροντίδα των αντίστοιχων μικρών Μουσείων των δύο πόλεων, καθώς και στην επαρχία της Σητείας, με τους πολλούς από τότε ανασκαμμένους και μη χώρους. Και οι τρεις περιοχές αποτελούσαν άλλωστε απομακρυσμένες επαρχίες για την Υπηρεσία κατά τη μεγαλύτερη περίοδο του Μεσοπολέμου, που η έδρα των δύο υπηρεσιών της Κρήτης βρισκόταν στο Ηράκλειο.

Στο Μουσείο Ρεθύμνου αξιοσημείωτη υπήρξε η παρουσία από το 1923 του καθηγητή Ευσταθίου Πετρουλάκη. Αν και είχε τον τίτλο του Επιμελητή Μουσείου Ρεθύμνου, άσκησε καθήκοντα σε ολόκληρο τον Νομό μέχρι τον αιφνίδιο θάνατό του τον Αύγουστο του 1927. Θα αντικατασταθεί από τον Ιωάννη Δασκαλάκη, καθηγητή του Γυμνασίου Ρεθύμνου, ο οποίος θα παραλάβει και το Μουσείο Ρεθύμνου, την ακαταστασία πάντως του οποίου θα επισημάνει τότε με απόγνωση προς το Υπουργείο ο Παρασκευαΐδης.³⁰

²⁷ Αρχείο ΕΦ.Α.Η. (τ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.), Φάκελος 1922, Εξερχόμενα Α.Π. 4/22/1/1922.

²⁸ Το 1926 σε έγγραφο του Μαρινάτου προς την Εκπαιδευτική Περιφέρεια Χανίων αναφέρεται ότι τα επιμίσθια είχαν καταργηθεί και οι έκτακτοι Επιμελητές, διά σχετικής εγκυκλίου, απαλλάσσονταν από κάποιες διδακτικές ώρες την εβδομάδα. Αρχείο ΕΦ.Α.Η. (τ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.), Φάκελος 1926, Εξερχόμενα Α.Π.150/30-10-1926.

²⁹ Υπάρχει έγγραφο του 1922, του Ξανθουδίδη με ονόματα και ποσά αντιμισθίας Εκτάκτων Επιμελητών, το 1923, (Αρχείο ΕΦ.Α.Η. (τ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.), Φάκελος 1922, Εξερχόμενα Α.Π. 97/18-6-1923).

³⁰ Αρχείο ΕΦ.Α.Η. (τ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.), Φάκελος 1927, Εξερχόμενα 10ης Περιφέρειας, Α.Π. 199/14-4-1927).

Στα Χανιά και στο τοπικό Μουσείο κυριαρχεί για πολλά χρόνια, η μορφή του καθηγητή Γεράσιμου Πιερρομπόνη, που υπηρέτησε από το 1922 μέχρι το 1927. Πρόκειται για εξαιρετικά αφοσιωμένο επιμελητή, με αξιοσημείωτο ζήλο για την αρχαιολογική υπηρεσία του. Εκτός από τη φροντίδα του Μουσείου Χανίων ο Πιερρομπόνης θα αξιοποιήσει στο έπακρο τις αρμοδιότητές του, διατρέχοντας και ασκώντας ουσιαστικό έλεγχο σε ολόκληρο τον νομό Χανίων.

Για τον Επιμελητή Πιερρομπόνη ο Μαρινάτος θα γράψει στο Υπουργείο ότι «κατέχεται από μεγάλο ζήλο προς την υπηρεσίαν και μετ' άγαθής αυταπαρνήσεως έξυπηρετεί τὰ συμφέροντά της».³¹ Στο τέλος του 1927 ο καθηγητής Πιερρομπόνης, που προφανώς δεν είχε καταγωγή από την Κρήτη, θα μετατεθεί στον Πειραιά και θα αναχωρήσει από τα Χανιά.³²

Για πολλά χρόνια στην Επαρχία Σητείας τα αρχαιολογικά πράγματα θα σημαδευτούν από την παρουσία του Γυμνασιάρχη Θεόδωρου Σταυρόπουλου, που διορίζεται επιμελητής το 1922. Επέδειξε ιδιαίτερη προθυμία στην άσκηση των καθηκόντων του, αποσπώντας εγκαίρως τον σχετικό έπαινο από τον Ξανθουδίδη, ο οποίος επαύξησε τη δικαιοδοσία του και προς την κατεύθυνση της μέριμνας των κλασικών και βυζαντινών αρχαιοτήτων.³³

Εξέχων όμως όλων φαίνεται πως υπήρξε ο Εμμανουήλ Μαυροειδής, φιλόλογος στη Νεάπολη και επιμελητής από το 1928. Υπηρέτησε με ζήλο, κερδίζοντας την εμπιστοσύνη των Εφόρων, που όχι σπανίως θα του αναθέσουν αρμοδιότητες πέραν της περιοχής ευθύνης του, συχνά μέχρι και τη Σητεία.³⁴ Ιδίως για την κυρίως επικράτειά του, την επαρχία Μιραμπέλλου, ο Μαυροειδής έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην προστασία των αρχαίων. Από τις σημαντικότερες στιγμές του αποτέλεσε η συμμετοχή στον αγώνα του Μαρινάτου να σωθούν τα περίφημα αγαλματίδια της Δρήρου μετά τη σχετική λαθρανασκαφή του 1935 (Ηλιόπουλος, *ό.π.*, 162-163).

Έργο του είναι και η υφιστάμενη έως σήμερα αρχαιολογική Συλλογή Νεαπόλεως, η οποία ιδρύθηκε από τον Μαρινάτο αλλά με προσωπική φροντίδα του Μαυροειδή το 1933 (Τζωράκης, 2015, 84).

Λίγο πριν την κήρυξη του πολέμου ο Μαυροειδής θα αναλάβει την τεράστια ευθύνη της απόκρυψης και προστασίας των αρχαίων της Συλλογής Νεαπόλεως. Θα το κάνει με τέτοια επιμέλεια και αφοσίωση ώστε η Συλλογή αυτή να υποστεί ελάχιστες ζημιές στην Κατοχή, ιδίως συγκριτικά με όλες τις υπόλοιπες μικρές συλλογές της Κρήτης (Τζωράκης, 2013).

Επειδή, ακριβώς, οι έκτακτοι αυτοί Επιμελητές θα αναλάβουν, με συντονιστές τους Εφόρους Κρήτης Πλάτωνα και Θεοφανείδη, το τεράστιο εθνικό καθήκον της διάσωσης των αρχαίων, κατά την επόμενη και σκοτεινή περίοδο του μεγάλου Πολέμου που θα ακολουθήσει. Από τη δική τους ευσυνειδησία, που έπρεπε να υπερβεί συχνά τα όρια της αυταπάρνησης, θα εξαρτηθεί η μοίρα ολόκληρων τοπικών συλλογών και αρχαιολογικών θέσεων, ιδίως στις απομακρυσμένες από τις έδρες των Εφόρων περιοχές. Άλλοι θα πετύχουν και άλλοι όχι σε μια εποχή δύσκολη, κατά την οποία ούτως ή άλλως μετρούνταν αναστήματα.

³¹ Αρχείο ΕΦ.Α.Η. (τ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.), Φάκελος 1925, Εξερχόμενα, χωρίς πρωτόκολλο και ημερομηνία, προφανώς ως συνημμένο.

³² Αναγγελία αναχώρησης Πιερρομπόνη για Πειραιά. Αρχείο ΕΦ.Α.Η. (τ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.), Φάκελος 1927, Εισερχόμενα, Α.Π. 125/9-8-1927.

³³ Αρχείο ΕΦ.Α.Η. (τ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.), Φάκελος 1922, Εξερχόμενα 10ης Περιφέρειας, Α.Π. 46/11-8-1922.

³⁴ Ο Μαυροειδής έκανε αυτοψίες, έλεγχους ακόμη και ανασκαφές στην Επαρχία Σητείας, π.χ. ανασκαφή Πραισού (Ηλιόπουλος, 2014, 175-176).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Θεόδωρος Ηλιόπουλος (2014), «Αρχαιολογικά παραλειπόμενα από την Ανατολική Κρήτη, Έγγραφα της περιόδου 1931-1944», Ελένη Μαντζουράνη, Ναννώ Μαρινάτου (επιμ.), *Σπυρίδων Μαρινάτος 1901-1974. Η ζωή και η εποχή του*, Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, 182-184.
- Σέμνη Καρούζου (1984), «Βιώματα και μνημόσυνα», *HOROC* (αρχαιογνωστικό περιοδικό), τ. 2, 7-52.
- Δήμητρα Κοκκινίδου (2012), *Οι γυναίκες στην αρχαιολογία. Ιστορίες στο ημίφως*, εκδόσεις Ζήτη, Θεσσαλονίκη.
- Ναννώ Μαρινάτου (2013), «Κλοπή μουσείου Ηρακλείου 1938, Η ανατομία μιας μικρής κοινωνίας», *Ο Μέντωρ*, τ. 106 (2013), 270-286.
- Σπυρίδων Μαρινάτος (1935), «Ανασκαφαί εν Κρήτη, Αρκαλοχώρι», *Πρακτικά Αρχαιολογικής Εφημερίδος*, 212-220.
- Βασίλειος Χ. Πετράκος (1995), *Η Περιπέτεια της Ελληνικής Αρχαιολογίας στον βίο του Χρήστου Καρούζου*, αρ. 150, Αθήνα, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.
- Γιώργος Τζωράκης (2013), «Οι κρητικές αρχαιότητες στην Κατοχή. Οι κίνδυνοι, οι ζημιές, οι οριστικές απώλειες», Εφ. *Prismanews*, 23/9/2013 (διαθέσιμο κι εδώ: <http://www.prismanews.gr/index.php/pennes/item/58988-kritikes-archaiotites-katoxi>).
- Γιώργος Τζωράκης (2014), «Ο Σπυρίδων Μαρινάτος στην Κρήτη του Μεσοπολέμου: Από τον σεισμό του 1926 στο νεωτερικό Μουσείο του Π. Καραντινού», Ελένη Μαντζουράνη, Ναννώ Μαρινάτου (επιμ.), *Σπυρίδων Μαρινάτος 1901-1974, Η ζωή και η εποχή του*, Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, 121-155.
- Γιώργος Τζωράκης (2015), «Σπυρίδων Μαρινάτος (1925-1938) Ένας πρωτοπόρος αρχαιολόγος στην Κρήτη του Μεσοπολέμου», *Ο Μέντωρ*, τ. 111 (2015), 79-100.
- Γιώργος Τζωράκης (υπό έκδοση), «Η Κρητική Αρχαιολογία στον τύπο του Ηρακλείου, στη μετάβαση στον 20ό αιώνα. Η δράση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Ηρακλείου και η πριν από αυτόν αρχαιολογική πραγματικότητα», *Πεπραγμένα ΙΑ΄ Κρητολογικού Συνεδρίου* (Ρέθυμνο 21-27 Οκτωβρίου 2011).
- Πέτρος Φιλίππου-Αγγέλου (1984), *Άπαντα Χρήστου Ν. Πέτρου-Μεσογειήτη (1909-1944)*, Καλύβια Αττικής, έκδοση Επιμορφωτικού Συλλόγου Καλυβίων.
- Πέτρος Φιλίππου-Αγγέλου (2012), *Χρήστου Ν. Πέτρου-Μεσογειήτη, Ημερολόγιον ελληνο-ιταλικού πολέμου (1940-41)*, Καλύβια Αττικής, Δημοτική Βιβλιοθήκη Καλυβίων Δήμου Σαρωνικού.
- Ιωσήφ Χατζιδάκης (1931), *Ιστορία του Κρητικού Μουσείου και των Αρχαιολογικών Ερευνών εν Κρήτη*, Αρ. 26, Αθήνα, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.